

1. Stanje u našem društvu, privredi i ekonomiji

Naše društvo suočeno je sa brojnim problemima, koje je moguće sistematizovati u sljedeće grupe:

- saniranje posljedica ratnih zbivanja na teritoriji Bosne i Hercegovine;
- funkcionisanje države i njenih entiteta;
- sprovođenje tranzicionih promjena ili prelaska sa socijalističkog na kapitalistički sistem funkcionisanja privrede i društva;
- uspješno integrisanje u novo, bitno promijenjeno svjetsko okruženje ili novi globalizovani svijet;
- dinamiziranje privrednog razvoja.

Prema visini nacionalnog dohotka po stanovniku naše društvo nalazi se na pretposljednem mjestu u grupi zemalja u tranziciji. Siromaštvo i izražena nezaposlenost sami po sebi čine ogroman problem koji usložnjava rješavanje i svih ostalih manjkavosti u privredi i društvu.

U aktivnostima na rješavanju prisutnih problema u privredi i društvu dominantna je afirmacija:

- privatnog sektora privređivanja;
- preduzetništva;
- malih i srednjih preduzeća (MSP).

Danas su veoma prisutna mišljenja da su preduzetništvo i mala i srednja preduzeća osnovni i najznačajniji faktor rješavanja brojnih problema u obezbjeđivanju uspješnosti privređivanja i dinamiziranju ukupnog privrednog razvoja. Prosječno obrazovan i informisan građanin može steći utisak da ukupan ekonomski razvoj društva zavisi samo od razvoja preduzetništva i malih i srednjih preduzeća u privatnom sektoru. Preduzetništvo i MSP neosporno imaju veliki značaj za rješavanje problema nezaposlenosti, uspješnosti poslovanja i privredni razvoj društva, ali nisu jedini, niti najznačajniji faktor za rješavanje ovih problema. Sve ovo upućuje na potrebu objektiviziranja ključnih faktora i subjekata razvoja naše ekonomije i objektiviziranja mjesta preduzetništva te malih i srednjih preduzeća u razvoju nacionalne ekonomije.

Priča o razvoju preduzetništva i MSP i njihovom doprinosu privrednom razvoju zahtijeva i niz dopunskih preduslova i objašnjenja.

Kičmu privrednog razvoja savremene ekonomije čine velike izvozno orijentisane korporacije. One vrlo često organizaciono statusno

čine strateška partnerstva mnogih većih preduzeća i okupljaju manja preduzeća, kooperante.¹

Kod nas se veoma malo govori o privatizaciji, ulozi i mjestu velikih preduzeća u programskom, tehnološko-razvojnem i tržišnom restrukturiranju privrede i njihovoj ulozi i statusu u odnosu na stabilan i dinamičan razvoj malih i srednjih preduzeća.

Dugoročno opstajanje i jačanje malih i srednjih preduzeća pretpostavlja određeni razvojni nivo sredine u kojoj se umjesto "svaštarenja" svojstvenog društva na nižim nivoima razvijenosti ide na visoku proizvodnju, podjelu rada u kojoj su nekolicina preduzeća subjekti te podjele rada. Osim toga, kvalitetan razvoj ovih preduzeća pretpostavlja viši nivo životnog standarda i takvu strukturu potreba u kojoj malo preduzeće sa svojim proizvodom (za tržišno ciljnu grupu) ima kvalitetno mjesto.

Da bi sektor male privrede bio značajan faktor poslovanja i promjena u privredi, neophodno je da ima znatno dužu tradiciju od one koju ima na našim prostorima i treba da je u mnogo većem stepenu rezultat preduzetničkih ponašanja nego što je to slučaj kod nas. Brojna naša preduzeća rezultat su egzistencijalne prinude. Suviše mnogo imamo mikropreduzeća, a nedovoljno srednjih, koja su bitna za ozbiljniji doprinos privrednom razvoju društva.

Savremena teorija i praksa poslovanja i razvoja malih i srednjih preduzeća pokazuju da uspješnost poslovanja i razvoj ove grupe preduzeća i ovog privrednog segmenta uveliko zavise od sistema njihove nefinansijske i finansijske podrške. Sistem nefinansijske i finansijske podrške nije značajan samo u društvima u kojima se rađaju i razvijaju mala preduzetnička preduzeća: on je izuzetno značajan i u razvijenim ekonomijama. Za razliku od velikih preduzeća ili kompanija, mala i srednja preduzeća nikada ne mogu da obezbijede one proizvodne i razvojne kapacitete koji su potrebni za samostalno i uspješno funkcionisanje i jačanje. Dio tih proizvodnih i razvojnih kapaciteta za dugoročno uspješno poslovanje i jačanje ova preduzeća treba da obezbjeđuju kroz kvalitetan sistem podrške.

Sistem podrške poslovanju i razvoju malih i srednjih preduzeća čini strukturu planiranih i koordiniranih aktivnosti i mjera koje preduzimaju različiti subjekti na različitim nivoima odlučivanja. Jedan od naših problema koji je primjetan na primjeru podrške MSP je u tome što se mnogo češće opredjeljujemo za nezavisne u odnosu na hijerarhijske međuzavisne aktivnosti. Rezultat ovakvog pristupa je ne samo u tome što ne ostvarujemo sinergetski efekat sistema mjera i aktivnosti već što vrlo

¹ Lojpur A.: *Menadžment*, Ekonomski fakultet, Podgorica, 1995, str. 46.

često neke od preduzetih aktivnosti ne mogu da odbace željeni rezultat i efekat.

2. Hipoteze u istraživanju

Preduzetnici i mala i srednja preduzeća su heterogena struktura individua, radnji i preduzeća i nije ih moguće jedinstveno tretirati. Start up preduzeća nisu i ne mogu se identično tretirati s preduzećima sa dužim background-om. Preduzeća koja su oduvijek bila privatna nisu isto što i preduzeća koja su to postala u procesu privatizacije. Radnje nisu isto što i preduzeća, a mikropreduzeće nije isto što i srednje, odnosno preduzeće u oblasti trgovine i usluga nije isto što i proizvodno preduzeće. U domaćim analizama i u sistemima za podršku njihovom poslovanju i razvoju sva ova preduzeća najčešće se tretiraju kao homogena skupina.

Start up preduzeća i radnje imaju značajno mjesto u rješavanju problema nezaposlenosti i socijalnih problema, ali ne i u rješavanju problema dinamiziranja privrednog razvoja. Ključno mjesto u dinamiziranju privrednog razvoja imaju nešto veća proizvodna preduzeća, koja nisu fokusirana na lokalno i nacionalno tržište, već razmišljaju i rade na izlasku na strana tržišta i na uključivanju u strukture internacionalizovane proizvodnje. Pažnja analitičara i ukupnog sistema podrške razvoju malih i srednjih preduzeća u našem društvu u mnogo većem stepenu fokusirana su na start up preduzeća i mikropreduzeća nego na ovu za ekonomski razvoj zemlje izuzetno značajnu skupinu preduzeća.

I pored visoke inventivnosti, fleksibilnosti i mobilnosti mala i srednja preduzeća naročito u prvim godinama svog životnog vijeka bilježe visoku stopu mortaliteta. Neka se suočavaju s bankrotstvom i bivaju likvidirana zbog pogrešnog izbora oblasti angažovanja, a neka zbog neriješenih pretpostavki uspješnog poslovanja i jačanja. U analizama i razvoju sistema za podršku poslovanju i razvoju ovih preduzeća nedovoljno se čini na razlikovanju preventivnih i kurativnih aktivnosti ili na razlici između tekućeg poslovanja i razvoja preduzeća. U svim ovim slučajevima stanje i potreba za medikamentima kod pacijenata je različita jer jednim medikamentom nije moguće riješiti sve zdravstvene probleme.

Prema tome, i u mnogo razvijenijim sredinama mala i srednja preduzeća zahtijevaju kvalitetan sistem podrške. Kao što sama riječ kaže, u pitanju je sistem – struktura međuzavisnih kvalitetno povezanih, koordiniranih institucija i aktivnosti, a ne, kao što je kod nas slučaj, zbir pojedinačnih institucija i aktivnosti. Jedan od naših najvećih problema je u sistemu, organizovanosti, u koordinaciji i sinhronizovanim aktivnostima

svih onih koje interesuju pitanja razvoja ovih preduzeća. Istina, kod nas je donesena strategija njihovog razvoja koja bi ubuduće trebala da rješava problem ne samo praznih hodova, dupliranja aktivnosti, već i problem ostvarivanja sinergetskih efekata onoga što se preduzima na planu pomoći, podsticaja i podrške razvoju malih i srednjih preduzeća.

Sistem za podršku uspješnom poslovanju i razvoju malih i srednjih preduzeća zahtijevaju kompetentne institucije ili stručnjake koji dobro poznaju preduzetništvo, poslovanje i razvoj ovih preduzeća. Recepturu za mijesenje hljeba treba da pišu oni koji su nekada imali ruke u tijestu. Kod nas se, vjerovatno zbog strane tehničke i finansijske pomoći u razvoju ovog sistema, sistemom podrške bave nevladine organizacije koje osim poznavanja stranog jezika potrebnog za komunikaciju sa organizacijama iz svijeta ne raspolažu ni jednim drugim kvalitetom koji bi ih kvalifikovao kompetentnim za ovu grupu pitanja. Nešto bolja je situacija kada su u pitanju vladine agencije. Drugi problem odnosi se na nekritičko preuzimanje – prevođenje prakse, i to prije svega prakse iz razvijenog dijela svijeta. Bogata praksa u svijetu, koja je konačno pretočena i u teorijska učenja kazuje da se kod uvođenja novog i mijenjanja postojećeg, pored željenog – kod nas poznatog kao misija i vizija – visoko moraju vrednovati kapaciteti, sredina i uslovi u kojima se promjena treba i sprovesti. U domaćim aktivnostima na podršci razvoju MSP nedovoljno se ne samo uvažavaju već i poznaju prilike i mikro-sredine u kojima treba da se uvode novine.

Kvalitetan sistem za podršku uspješnom poslovanju i razvoju malih i srednjih preduzeća zahtijeva kvalitetno riješen problem organizovanja i samoorganizovanja ove grupe preduzeća, što kod nas nije slučaj. Tu ne mislim samo na industrijske, izvozne klastere, lance isporuke vrijednosti potrošačima, poslovanje unutar poslovnih i tehnoloških centara već i na osnovne rudimentarne oblike interesnog povezivanja ovih preduzeća, kao što su poslovna udruženja, zadruge, komorski sistem i drugo. Bogata praksa u svijetu pokazuje da je za uspješno poslovanje i jačanje sektora MSP izuzetno značajna kooperativnost, na kojoj se kod nas nedovoljno insistira i za koju preduzetnici ne pokazuju veći interes.

Danas uspješno poslovanje i razvoj malih i srednjih preduzeća zahtijeva kvalitetno rješavanje problema vlastitog tehnološko-proizvodnog razvoja. Kod nas se o ovome ćuti, kao da smo svoj naučno-tehnološki razvoj u svjetskoj podjeli rada prepustili drugima i pitanje tehnološkog razvoja sveli na kupovinu strane opreme, brendova i uvođenje informacionih tehnologija u poslovanje.

Činjenica je da ovaj problem ne može da rješava pojedinačno preduzeće, ali ga mogu riješiti interesno povezana i preduzeća koja sarađuju s naučnoistraživačkim institucijama.

3. Ciljevi i zadaci u istraživanju

Kod nas je medijski podržana velika, ali prilično konfuzna priča o stanju i aktivnostima u oblasti razvoja i podrške razvoju malih i srednjih preduzeća u društvu. Ovakvo stanje me motivisalo da istražim i sagledam postojeću situaciju u poslovanju ovih preduzeća i sistemu za podršku poslovanju i razvoju preduzeća u našem društvu i u drugim sredinama. Želio sam da objektiviziram svoju predstavu, ali i predstavu drugih o onome što se zove preduzetništvo, sektor MSP i sistem za podršku njegovom razvoju.

U magistarskom radu želim da apostrofiram i sljedeća tri, kod nas dominantna problema.

Prvi se odnosi na usitnjene, nesinhronizovane aktivnosti različitih subjekata u zemlji i izvan nje zainteresovanih za dalji doprinos razvoju preduzetništva i malih i srednjih preduzeća, što njihovog preduzetnika i vlasnika lako može dovesti u položaj dezorijentisanosti. Za mnoge koji se javljaju u sistemu za podršku razvoju malih i srednjih preduzeća ova aktivnost je biznis i korišćenje šanse da se nešto zaradi.

Drugi problem predstavlja činjenicu da sistem za podršku razvoju preduzetništva i MSP treba da više uvažava brojna i raznovrsna pitanja organizovanja i vođenja proizvodnje i poslovanja ovih preduzeća i probleme promjena koje se mogu sprovesti unutar raspoloživih proizvodnih i razvojnih kapaciteta. Problem ovog sektora je u menadžmentu, u preduzetničkom ponašanju njegovih vlasnika, ali i u tehnološkim znanjima i vještinama koje se traže u realizaciji brojnih aktivnosti unutar preduzeća.

Treći problem odnosi se na potrebu intenzivnije koordinacije i sinhronizacije brojnih i raznovrsnih aktivnosti koje različiti subjekti u društvu preduzimaju kako bi podržali poslovanje i razvoj malih i srednjih preduzeća. Ovakvo stanje, u kome svako želi da bude jedini ili značajniji od onoga drugog, dovodi ne samo do neostvarivanja sinergetskih efekata koje obezbjeđuje sistem već i do velike dezorijentacije onoga kome su mjere i aktivnosti podrške namijenjene.

4. Metodologija istraživanja

Kao što metodologija nalaže, u istraživanju sam pošao od teorijskih priloga na temu preduzetništva, poslovanja i razvoja malih i srednjih preduzeća. Moja osnovna impresija je da domaći teoretičari svoju primarnu aktivnost na ovu temu temelje na više ili manje kvalitetnom prevođenju i preuzimanju onoga što je o ovome napisano u svijetu. Domaće nauke i teorija nema, a korisno bi bilo da posjedujemo, kvalitetnija empirijska istraživanja specifičnosti razvoja preduzetništva i malih i srednjih preduzeća, pogotovo što se nalazimo u procesu tranzicionih promjena. Uvid u literaturu drugih zemalja u tranziciji uvjerava me da je i kod njih slična situacija. Ovakvo stanje vjerovatno je opredijelilo da se kod nas u definisanje i sprovođenje sistema podrške razvoju preduzetništva i malih i srednjih preduzeća u praksi uključi nedovoljan broj domaćih akademskih stručnjaka i da se aktivnost prebaci na učesnike raznih radionica u organizaciji stranih institucija.

I pored upornih traganja u literaturi nisam uspio da pronađem teorijsku koncepcijsku osnovu za sistem podrške razvoju ovih preduzeća, pa sam se u njegovom definisanju i razmatranju oslonio na osnovna i opšta znanja iz teorije sistema, te razumijevanje i analizu u njegovoj praksi.

Tek kada počne sprovođenje Strategije o razvoju malih i srednjih preduzeća, vidjećemo koliko su autori u njenom definisanju ispoštovali potrebu za obezbjeđivanjem dobitne strukture aktivnosti na podršci ovog sektora.

U svojim istraživanjima pored udžbenika uveliko sam se oslanjao na brojne teorijske i stručne priloge kojih je, nažalost, i kod nas malo, ali se zato mogu naći u stranoj literaturi. U pitanju su prilozi koji govore o preduzetništvu i malim i srednjim preduzećima u razvijenom svijetu, zemljama u tranziciji i u zemljama u razvoju.

Dragocjenu empirijsku osnovu pronašao sam u studijama koje su međunarodne institucije sprovodile kako u našoj tako i u drugim zemljama u razvoju. Mislim da su ova terenska istraživanja rađena s ciljem obezbjeđivanja kvalitetne empirijske osnove za konkretne mjere i akcije, ali i s namjerom snimanja stanja kod nas. Naime, jedan od naših najvećih problema s kojim sam se suočio u radu je nedostatak kvalitetnih baza podataka, bez kojih nema studioznih analiza a time ni racionalnih odluka niti odlučnih akcija.

U realizaciji postavljenih zadataka i hipoteza u istraživanju sam se opredijelio za sljedeću strukturu rada:

- definisanje i pojmovna određenja preduzetništva i malih i srednjih preduzeća ne samo zbog činjenice da se kod nas nerijetko operiše s terminima već i činjenice da definicije daju usmjerenja za dalju akciju, u ovom slučaju za istraživanja;

- razmatranje uloge i mjesta preduzetništva, MSP ili male privrede u pojedinim ekonomijama i društvima ili u razvijenim ekonomijama, zemljama u razvoju, u privredama u tranziciji i, konačno, u našem društvu;

- polazeći od stava da kvalitetan sistem za podršku razvoju malih i srednjih preduzeća uveliko poštuje tehnologije i probleme poslovanja, rasta i njihovog razvoja, u trećem poglavlju sam razmotrio neke od najznačajnijih pitanja funkcionisanja – poslovanja i razvoja ove grupe preduzeća;

- sistem za podršku razvoju MSP treba da odgovori na njihove zahtjeve i iz tih razloga sam četvrto poglavlje posvetio razmatranju pitanja potrebe ovih preduzeća za eksternim uslugama i pomoći iz okruženja;

- poštujući standardnu klasifikaciju podrške malih i srednjih preduzeća na nefinansijsku i finansijsku podršku, u petom poglavlju sam analizirao osnovne oblike nefinansijske pomoći preduzetnicima i MSP stavljajući akcenat na one oblike koji u domaćoj sredini još uvijek nisu dovoljno afirmisani;

- u šestom poglavlju analiziram osnovna pitanja finansijske podrške razvoju malih i srednjih preduzeća naglašavajući osnovne i najkarakterističnije oblike ove pomoći.